

novi ilirski vojni nazadnje M. Šašel-Kos, o. c., 135—145, o rimskem prodoru v slovenski prostor J. Šašel, *Lineamenti dell'espansione romana nelle Alpi orientali e dei Balcani occidentali*, *Antichità Altoadriatiche* 9, 1976, 71—90.

Seveda so to zelo obrobne pripombe k delu, ki je opravljeno izvrstno in na zavidljivo visokem nivoju. Bibliografija rimske zgodovine presega horizont vsakega posameznika, pa tudi institucij, in tudi v večjih izborih, tako npr. K. Christ (s sodelavci), *Römische Geschichte*. Eine Bibliographie, Darmstadt 1976, z več kot 8000 naslovi, ne naletimo na dela iz našega geografskega, publicističnega in kulturnega območja, dela, za katera smo vezani še vedno na specialne bibliografije. Kritično pripombo bi v tej zvezi mogli izraziti tudi k drugemu zemljevidu v dodatku (Rimska država leta 50 pred Kristusom). Obseg rimske oblasti na zahodnem Balkanu (»Illyricum«) na historični karti je občutno prevelik. Tako obsežen, kot je na karti, ni bil »Illyricum« niti po zadnji vojaški operaciji na tem območju v republikanski dobi, po Oktavijanovi pokoritvi Japodov, Panonijcev, Delmatov in cele vrste drugih ljudstev od današnjega ozemlja Slovenije do Albanije.

Rajko Bratož

Jochen Martin, *Spätantike und Völkerwanderung*. Oldenbourg Grundriß der Geschichte, herausgegeben von Jochen Bleicken, Lothar Gall, Hermann Jakobs, Band 4. München : R. Oldenbourg, 1987. 287 strani.

Četrty zvezek zbirke obravnava okvirno čas od konca 3. do zadnje tretjine 6. stoletja, obdobje, ki je bilo izjemno razgibano in v katerem se je korenito spremenila podoba antičnega sveta.

Po že predstavljenih načelih se tudi ta zvezek deli v tri dele: v prvi narativni del (str. 1—141), ki v tem primeru obsega kar polovico knjige, analitični del s predstavitvijo temeljnih vprašanj in tendenc v zgodovinskih raziskavah (str. 143—215) ter bibliografijo virov in literature (str. 217—267) z dodatki (kronološka tabela, indeksi, do str. 287).

Narativni del in z njim vsebinsko usklajeni analitični del obsegata pet osrednjih sektorjev poznoantične zgodovine: »Reakcijo na krizo 3. stoletja«, to je Dioklecijanovo in Konstantinovo obdobje s težiščem na prikazu notranjega razvoja (str. 1—28, 143—158), razvoj rimskega cesarstva od Konstantina do konca Justinijanove vladave oziroma do langobardskega pohoda v Italijo (str. 29—58, pri »temeljnih vprašanjih« str. 158—172), prikaz gospodarstva in družbe v pozni antiki (str. 59—84 ter 173—185), države z njenimi institucijami oblasti in uprave (str. 84—108 in 185—199) ter nazadnje versko zgodovino tega časa (str. 108—141 ter 199—215).

Predstavili bomo knjigo po navedenih sektorjih, ki so izbrani v smiselnem zaporedju in medsebojni povezavi. Delo bi samo pridobilo v vsebinskem oziru, če bi avtor dodal poglavje o kulturni zgodovini tega časa, ki je izredno razgibana in ki je bistveno oblikovala kulturno podobo kasnejših obdobj. Prav tako bi knjigo obogatila dobre historične karte, s pomočjo katerih bi bila politična in upravna zgodovina te dobe lažje razumljiva. Pri predstavitvi knjige bomo kot pri prejšnjih dveh dodali nekaj misli z našega vidika zanimanja za pozno antiko, mestoma bomo opozorili na tista dela, ki jih v prikazu »temeljnih vprašanj« in v seznamu ne najdemo, pa bi jih pričakovali. Prav tako bomo opozorili na nekatera najnovejša dela ter na nekaj domačih prispevkov k zgodovini tega časa. Tako naj služi predstavitev knjige tudi kot dopolnilna informacija k sicer zelo bogati vsebini.

Prvo poglavje, »Reakcija na krizo 3. stoletja«, obravnava polstoletno dobo reform cesarjev Dioklecijana in Konstantina (284—337). Izgradnji tetrarhičnega sistema vladanja na osnovi bistvenih načel adoptivnega cesarstva 2. stoletja in njegovi ideološki utemeljitvi na podlagi stare rimske religije so sledili notranja konsolidacija države (po zadušitvi upora bagavdov v Galiji, po ureditvi razmer v Britaniji do leta 296 in po zadušitvi upora v Egiptu v letih 296/7), zavrnitev zunanjih sovražnikov (zmage nad Sarmati in Goti v Podonavju, zlasti pa zmaga nad Perzijo v vojni 297/8), reorganizacija in okrepitev armade, reorganizacija provinc in centralne uprave, davčna reforma, denarna reforma, reforma cen, novosti v zakonodaji (približno 1200 novih konstitucij!), verska restavracija in proti koncu Dioklecijanove vladave še preganjanje kristjanov. Sledi predstavitev nemirnega obdobja državljanskih vojn od Konstantinovega nastopa poleti 306 dalje. Pri analizi teh dogodkov Martin ni upošteval rezultatov analize čenturske zakladne najdbe, ki dokazuje iz literarnih virov sicer neznani pohod cesarja Licinija iz Panonije v Italijo proti Maksenciju leta 310 (glej A. Jeločnik, Čenturska zakladna najdba folisov Maksencija in tetrarhije — *The Centur Hoard: Folles of Maxentius and of the Tetrarchy*, Situla 12, Ljubljana 1973; glej tudi A. Jeločnik — P. Kos, Zakladna najdba Centur-C. Folisi Maksencija in tetrarhije — *The Centur-C Hoard. Folles of Maxentius and of the Tetrarchy*, Situla 23, Ljubljana 1983; P. Kos, *The Monetary Circulation in the Southeastern Alpine Region ca. 300 B.C. — A.D. 1000*,

Situla 24, Ljubljana 1986, 154 ss.). Bolj problemsko bi se dalo označiti nekatera dejstva iz zgodovine krščanstva v tej dobi. Galerijev edikt 30. 4. 311 ne pomeni konca preganjanj kristjanov v rimskem cesarstvu (str. 12), saj je imel neposredno praktično veljavo samo na Balkanu (na Zahodu je bilo preganjanj že prej konec, na Vzhodu pa je Maksimin Daja po kratkotrajnem premoru preganjanje obnovil). Za cesarja Licinija se postavlja vprašanje, ali je preganjal kristjane v času od nastopa (11. 11. 308) do Galerijevega edikta, ko je obvladoval panonsko diecezo. S področja njegove vlade v tem času ni znano nobeno mučeništvo, pač pa več na področju mezijske in traške dieceze. Analiza virov o mučencih z mezijskega in traškega področja bo morala pokazati, ali Licinija lahko označimo kot preganjalca kristjanov v dobi november 308 — april 311 (glej o tem kratko R. Bratož, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja, Zgodovinski časopis 40, 1986, 368 s.; Idem, *Miscellanea Bulgarica* 5, Wien 1987, 168 s. op. 25; R. Harreither, ibidem, 197—210). Posebno, še nereseno vprašanje je Maksencijev odnos do krščanstva, zlasti zopet v luči numizmatičnih virov (prim. o tem kratko R. Bratož, Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode, *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 8, Ljubljana 1986, 201 s.).

V jedro historičnih vprašanj tega časa gredo Martinove analize razmerja principat — dominat, Konstantinove »konverzije«, zakonov o verski toleranci za krščanstvo. Martin označuje vprašanje »Milanskega edikta« kot rešeno; edikta v taki obliki, kot je nekdanj trdilo zgodovinopisje, ni bilo, še naprej pa ostaja vprašanje, ali se za »Milanskim ediktom« le skriva neki za celotno državo obvezujoči zakon o verski toleranci, ki naj bi ga Konstantin izdal po zmagi nad Maksencijem (str. 152). Precizne so avtorjeve oznake in analize Dioklecijanovih in Konstantinovih reform. Od velikih dogodkov iz zgodovine cesarstva v tej dobi, ki se dotikajo naših krajev in ki so bili v naši sicer skromni historiografiji o pozni antiki navzoči, naj omenimo novo analizo začetkov prve državljanske vojne med Konstantinom in Licinijem leta 316 (J. Šašel, *Senicio auctor insidiarum* (Kommentar zu Anon. Vales. I 13—15), *Lebendige Altertumswissenschaft, Festgabe...* H. Vettters, Wien 1985, 262—264; o navzočnosti cesarja Konstantina na severnojadranskem področju prim. tudi M. Bonfioli, *Soggiorni imperiali a Milano e ad Aquileia da Diocleziano a Valentiniano III*, *Antichità Altoadriatiche* 4, 1973, 125—150). Pri predstavitvi začetkov arianstva (pa tudi pozneje pri obravnavi njegovega kasnejšega razvoja) ne najdemo omemb nekaterih pomembnih del: M. Simonetti, *Studi sull'arianesimo, Verba seniorum* n. s. 5, Roma 1965; Idem, *La crisi ariana nel IV secolo*, *Studia Ephemeridis »Augustinianum«* 11, Roma 1975; H. Ch. Brennecke, *Hilarius von Poitiers und die Bischofsopposition gegen Konstantius II*, *Untersuchungen zur dritten Phase des arianischen Streites (337—361)*, *Patristische Texte und Studien* 26, Berlin—New York 1984.

Sledi poglavje o zunanji zgodovini cesarstva do druge polovice 6. stoletja (str. 29—50, v analitičnem delu 158—172), v katerega je avtor v ustreznem sorazmerju vključil zgodovino germanskih ljudstev. Predstavil je najprej zunanje uspehe države v dobi tetrahije, ki so se nadaljevali v Konstantinovi dobi in katerih vrh predstavlja pogodba (foedus) z Goti leta 332. Ta pogodba je okrepila rimsko cesarstvo, zlasti njegovo vojaško moč, po drugi strani pa omogočila, da so Goti lahko sprejemali rimsko kulturo. Po vrsti uspehov je sledilo obdobje udarcev, ki jih je država doživela po Konstantinovi smrti, zlasti zaradi neurejenih odnosov med potencialnimi in dejanskimi nasledniki. Samo omenimo naj pokol v Konstantinoplu po Konstantinovi smrti, spopad med Konstantinom II. in Konstansom leta 340 (vojna, v kateri je prvi cesar padel, se je odvijala v zaledju Ogleja). Desetletje kasneje je sledila uzurpacija Magnencija v Galiji, ki je državo za nekaj let povlekla v hudo državljansko vojno, ki se je z odločilnim delom odvijala v severozahodnem Iliriku (glej o tem J. Šašel, *The Struggle between Magnentius and Constantius II for Italy and Illyricum*, *Ziva antika* 21, 1971, 205—216; prim. tudi A. Jeločnik, Emonska najdba Magnencijevih multiplih zlatnikov, *Arheološki vestnik* 19, 1968, 201—220; P. Kos, *The Monetary Circulation*, 157 s.). Slabo desetletje kasneje je sledila uzurpacija Julijana v Galiji (360), ki zaradi spleta okoliščin ni privedla do prave državljanske vojne; začetek te moremo videti v dogodkih v Ogleju leta 361 (glej o tem kratko M. Pavan, *Aquileia città di frontiera*, *Antichità Altoadriatiche* 29, 1987, 44 s.). Invazije Germanov (Alamanov, Sasov, Frankov) čez Ren so bile sicer zaustavljene, vendar je polom Julijanovega perzijskega pohoda 363 skoraj v celoti izničil uspehe Dioklecijanove (Galerijeve) zmage nad Perzijo leta 298.

Naslednje obravnavano obdobje je čas od bitke pri Adrianoplu (378) do zahodnogotskega zavzetja Rima v letu 410 (str. 34—39 in 161—163). To je čas začetka »selitve ljudstev«, ki jo je sprožil vdor Hunov v Evropo. Poseben pomen pripada novi pogodbi z Goti (foedus) leta 382, s katero so dobili Goti ozemlje za naselitev v rimski državi. Ta pogodba je postala vzorec za pravno ureditev kasnejših naselitev Germanov na rimskih tleh. To je doba velikega vpliva germanskih vojskovodij (Merobaudes, Bauto, Arbogast, Stilho). Sledila je protigermanska reakcija, zelo uspešna na Vzhodu (leta

400) in precej manj uspešna leta 408 na Zahodu. To je obenem čas zahodnogotskih premikov po Balkanu, na južnem obrobju vzhodnih Alp in v Italiji (395—410), čas, v katerem so Germani preplavili Galijo. K predstavitvi historičnih problemov in k literaturi, ki jo navaja Martin, naj navedemo nekaj opažanj. Razmerje rimske države do Gotov ob spodnji Donavi je na sintetičen način prikazal G. Dobesch, *Zur Dialektik zwischen Germanentum und spätantikem Imperium an der unteren Donau*, v zborniku R. Pillinger (Hrsg.), *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident*, Wien 1986, 37—44. Martin ne omenja prve državljanske vojne cesarja Teodozija proti Magnu Maksimu leta 388 (niti ne v kronološki tabeli na koncu), vojne, ki je pustila prav za naše ozemlje dosti sledi v virih (najdaljši odlomek o Emoni, kar jih imamo v antični književnosti), bitko pri Frigidu samo bežno omeni (str. 37). Ta bitka je potekala dva dni (5. in 6. septembra 394). Frigidus je verjetneje Hubelj kot Vipava (prim. Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, 121). Martin ne omenja zbirke virov s kratkim komentarjem o vlogi alpskih zapor v kasni antiki, ki se z večjim delom poročil nanaša prav na to bitko: J. Šašel — P. Petru (ured.), *Claustra Alpium Iuliarum I. Fontes*, Katalogi in monografije 5, Ljubljana 1971, prav tako ne Paschoudove analize te bitke v dodatku knjige: Zosime, *Histoire nouvelle*, II/2, Paris 1979, 474—500. K zgodovini Gotov glej tudi raziskovalno poročilo: A. Schwarcz, *Bemerkungen zum historischen Forschungsstand in der Geschichte der Goten vom 4. bis zum 8. Jh. n. Chr.*, *Peregrinatio Gothica. Archaeologia Baltica 7* (1984/85), ed. J. Kmiecinski, Łódź 1986, 105—124; Idem, *Die Westgoten und das Imperium im 4. Jahrhundert*, *Los visigodos. Historia y civilización. Antigüedad y cristianismo* (Murcia) III, 1986, 17—26; S. Teillet, *Des Goths à la nation gothique. Les origines de l'idée de nation en Occident du Ve au VIe siècle*, Paris 1984. O zahodnogotskem zadrževanju na severnojadranskem področju glej tudi Y. M. Duval, *Aquilé sur la route des invasions* (350—452), *Antichità Altoadriatiche* 9, 1976, 237—298. Splošno sliko razvoja od bitke pri Adrianoplu dalje posreduje nazadnje tudi H. Wolfram, *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378—907*, Wien 1987.

Sledi poglavje o propadu rimskega cesarstva (39—48 in 163—169), ki zajema razdobje od leta 410 do leta 476. Kot osrednje dogodke in procese te dobe naj omenimo konfuzne razmere v zahodnem cesarstvu, ki so kulminirale v državljanski vojni 423/5 (cesar Janez), dalje pritisk Hunov proti vzhodnemu cesarstvu, močan zlasti v Atilovi dobi, nastanek tolosanskega zahodnogotskega kraljestva, nastanek vandske države v Afriki, pohode Hunov in Vandalov, širjenje Frankov in Burgundov v Galiji, propad hunske države in naselitev Vzhodnih Gotov v Panoniji ter dogodke v Italiji leta 476. Glavne novice, na katere opozarja Martin: po starejšem gledanju naj bi bili Huni do konca štiridesetih let 5. stoletja prijateljsko razpoloženi do zahodnega cesarstva (prijateljstvo med Atilo in Aecijem), po novejših raziskavah pa to ne drži (str. 40; 163). Huni so v tem času ogrožali tudi zahodno cesarstvo. Nekdaj so ozemlje hunske države širili od Kaspijskega jezera do Rena. Ker pa je bilo področje hunske poselitve politično zelo nehomogena tvorba, je bila dejanska oblast hunskih kraljev (tudi Atile kot najmočnejšega med njimi) dosti bolj omejena, »ne dosti večja od ozemlja, kakršnemu je sredi 1. tisočletja pred Kristusom vladal dačanski kralj Burebista« (str. 164), to je od ustja Donave do Slovaške vključno z velikim delom Balkana. Razmere v vzhodnih Alpah, Podonavju in na Balkanu v desetletjih po propadu hunske države (str. 47 s.; 167 s.), znane zlasti iz Evgipija, Jordanesa in Malhovih fragmentov, so bile dosti opažene tudi v našem zgodoviniopisju in historični publicistiki (v dveh študijah, ki jih navaja Martin, se je teh vprašanj lotil J. Šašel (str. 167 s.); prim. tudi Evgipij, *Življenje sv. Severina*, Uvod, prev. in kom. napisal R. Bratož, Ljubljana 1982; Idem, *Severinus von Noricum und seine Zeit*, Wien 1983; vrsta prispevkov (J. Šašel, R. Bratož, M. Slabe, D. Vuga) v *Arheološkem vestniku* 33, 1982 (1983), 151 ss.; o »balkanski« fazi v zgodovini Vzhodnih Gotov glej A. Lippold, *Vzhodni Goti in rimski cesarji od 455 do 507*, *Zgodovinski časopis* 41, 1987, 205—215). K dogodkom leta 476 glej poleg del, ki jih navaja Martin (str. 168 s.) še Evgipij, *Življenje sv. Severina*, 368 ss. in M. Nikolanci, *Die »dalmatinische Dynastie« und der Untergang des weströmischen Reiches*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 77, 1984, 273—292; Idem, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 18, Zagreb 1985, 5—22.

Za obdobje Odoakra in vzhodnogotskega kralja Teoderika se postavlja kot bistveno vprašanje državnopravni status obeh vladarjev ter njun odnos do bizantinskega cesarja. To je obenem čas prvih vpadov Slovanov (skupaj z Bolgari) čez spodnjo Donavo na rimsko ozemlje. Glej o tem B. Grafenauer, *Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov*, *Zgodovinski časopis* 4, 1950, 23—126; novo stanje raziskav zgodovine Balkana v 6. stoletju prinašajo prispevki v zborniku *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*, *Collection de l'École française de Rome* 77, Rome 1984; k bizantinsko-vzhodnogotski vojni na severnem Jadranu glej A. Carile, *Il »bellum Gothicum« dall'Isonzo a Ravenna*, *Antichità Altoadriatiche* 13, 1978, 147—193, k vprašanju nastanka germanskih držav glej nazadnje H. Wolfram — A. Schwarcz (Hrsg.), *Anerkennung und Integration. Zu den wirtschaftlichen Grundlagen der Völkerwan-*

derungszeit 400—600, Wien 1988. V zvezi z napisom iz Teurnije (str. 170), na katerem se omenja po dosedanji razlagi Ursus v(ir) s(pectabilis), naj omenimo, da R. Pillinger, Zur Interpretation der Symbolik des Bodenmosaiks von Teurnia, 8. Symposium zur Geschichte von Millstatt und Kärnten 1988, 5 (paginacija separata) s tehtnimi argumenti izpodbija tako razlago in predlaga kot bolj verjetno branje »Ursus v(ir) s(acer)« ali »s(anctus)«, kar bi pomenilo, da je bil v cerkvi pokopan klerik (škof?) in ne visok funkcionar civilne uprave.

Sledi poglavje o »gospodarstvu in družbi« (59—84 in 173—185). Avtor najprej predstavi in ovrednoti kmetijstvo in agrarne odnose, nato mestno gospodarstvo in družbene odnose v mestu. Predstavi tipe zemljiške lastnine in družbene sloje, ki so živeli od zemlje (poleg vladarja in cerkve senatorji, dekurioni, svobodni kmetje, zakupniki in sužnji). Pomembno vprašanje je širjenje kolonata, ki je obstajal ob še vedno dosti zastopanem suženjskem delu (v 4. stoletju se je dotok sužnjev povečal, prav tako je bilo dosti sužnjev v germanskih državah). Eden najbolj značilnih pojavov te dobe je patrociniij — svobodni kmetje so vse bolj prihajali v odvisnost (varstvo) mogočnikov, da bi se na ta način izognili davčnemu pritisku in zlorabam. Agrarni odnosi so bili v pozni antiki zelo raznolični in komplicirani. Kmetijska proizvodnja je v 4. stoletju ponovno narasla. Eden od značilnih pojavov te dobe je beg iz mesta na podeželje. Tudi mesta so v 4. stoletju doživela ponoven razcvet, nato stagnacijo, vendar so na Zahodu praviloma preživela 6. stoletje. Državni intervencionizem je bil zlasti opazen na področju masovne obrtne proizvodnje, poznoantično cesarstvo je namreč organiziralo vrsto državnih podjetij z velikim številom zaposlenih in z vojaško organizacijo, uvedlo je dedno vezanost na poklic in v okviru stanovskih organizacij (collegia). Tudi na področju obrtne proizvodnje je opazen proces prenosa iz mest na podeželje. Mesta so spremenila svoj izgled. Poznoantično mesto je bilo praviloma obzidano (str. 69 s.; za proces preoblikovanja antičnih mest na vzhodnojadranski obali glej M. Suić, Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb 1976, 227 ss.). Začelo se je rušenje poganskih templjev ali njihovo preoblikovanje v krščanske cerkve (prim. J. Vaes, Christliche Wiederverwendung antiker Bauten: ein Forschungsbericht, Ancient Society 15—17, 1984—1986, 305—443), od Konstantinove dobe dalje se je začela v mestih gradnja cerkva in drugih krščanskih sakralnih objektov. Eden dosti obravnavanih problemov je kontinuiteta antičnega mesta na Zahodu. Mnenja strokovnjakov se v tem oziru zelo razhajajo, vsako posploševanje je nevarno, saj so se razmere spreminjale že na majhne razdalje. Vzemimo za primer samo naše dežele. Za Istro v prvi polovici 6. stoletja posreduje na osnovi Kasiodora dokaj svetlo podobo gospodarskega življenja in življenja mest R. Matijašić, Kasiodorova pisma kao izvor za poznavanje kasnoantičke povijesti Istre (Cass. Var. XII, 22, 23, 24), Zgodovinski časopis 42, 1988, 363—371, za slovenske dežele pa za isto dobo bistveno bolj temno podobo J. Šašel, Slovenski prostor od Keltov do Slovanov, Kronika 26, 1978, 65 ss.

Višje sloje rimske družbe je zajel proces preoblikovanja. Od treh višjih slojev, ki so obstajali v prejšnjih obdobjih (senatorji, »vitezi«, dekurioni) sta se prva dva sloja stopila v enoten, precej povečan senatorski stan, ki so se mu deloma priključili tudi dekurioni. Senatorski stan pozne antike je bil dokaj številčen in notranje diferenciran. Večji del tako imenovanega municipalnega plemstva pa je zajel proces propadanja. Poleg prenovljenega senatorskega stanu se izoblikuje nov sloj »vojaškega plemstva«, ki je bil po položaju senatorjem enakovreden in v katerem je bilo veliko germanskih oficirjev. Pojavijo se nove oblike osebne odvisnosti. Pomembni vojskovodje so imeli privatno vojsko (tako imenovane bukelarije), ki je bila s prisego vezana nanje, šele nato na cesarja. Poznoantična družba še zdaleč ni bila imobilna (str. 79), saj je v njej obstajala mobilnost v vertikalni in horizontalni smeri. Spričo hudega davčnega pritiska države na svobodno prebivalstvo se je to skušalo »reševati« na razne načine: z »begom« v cerkvene ustanove (kleriki, menihi), z umikom v varstvo mogočnikov za ceno osebne svobode (patrociniij), z umikom v »ilegalo«, ki je ponekod prevzel oblike masovnega upiranja oblasti, na primer v Galiji (bagavdi), v Afriki (circumcelliones). Odras socialnih napetosti so tudi spopadi v poznoantičnih mestih, do katerih je prihajalo ponavadi ob volitvah škofov (str. 81; 184). Najbližji tovrstni primeri so spopadi v Ogleju okrog leta 340, morda so take narave tudi dogodki v Petovionii okrog leta 380 (kratko o tem R. Bratož, Kratek oris zgodovine krščanstva na Slovenskem v pozni antiki, Zgodovinski časopis 35, 1981, 211 s.). Martin ne omenja gibanja skamarov v podonavskih provincah, ki je bilo podobnega značaja kot omenjeni gibanji v Galiji in Afriki (prim. Evgipij, Življenje sv. Severina, 349 s.).

Sledi poglavje o »poznoantični državi« (str. 84—108 in 185—199), ki obravnava zelo zapletena vprašanja uprave, uradov, nosilcev funkcij v rimskem cesarstvu in v germanskih državah, posebej pretorijanske prefektуре, centralne urade, cesarjev »consistorium«, vlogo evnuhov, zlorabe, obliko kontrole in njene šibke točke, novosti v germanskih državah, posebej upravo mest (str. 92 ss.) z vprašanjem dekurionov kot njenih nosilcev, vlogo, ki so jo v poznoantičnem mestu imeli »defensores plebis«, vlogo škofov v poznoantičnih mestih (poleg literature, ki jo navaja Martin, glej za

Galijo tudi F. E. Consolino, *Ascesi e mondalità nella Gallia tardoantica*. Studi sulla figura del Vescovo nei secoli IV—VI, Napoli 1979; prav bi bilo, če bi avtor vsaj omenil pravni lik funkcionarja z naslovom »defensor ecclesiae«; glej o tem F. Martroye, *Les »defensores ecclesiae« aux Ve et VIe siècles*, *Revue historique de droit français et étranger* 1923, 597—622). V nadaljevanju predstavlja Martin cesarstvo kot princip oblasti (pravni lik cesarja, dinastične predstave poznoantične dobe, vprašanje sovladarstva, teološki temelji cesarjeve oblasti, dvorni ceremonial itd.). Opozarja na spremembe v aktivnosti vladarjev; od Teodozija Velikega dalje cesarji niso nastopali več kot aktivni vojskovodje, temveč so živeli na dvoru v prestolnici. Tu so prihajali v neformalne stike z »ljudstvom« pri cirkuških igrah, kjer se oblikujejo »stranke«, v prestolnici je bil tudi navzoč senat, prav tako vojska. Zahodna prestolnica Ravena je bila v tem oziru na slabšem kot Carigrad: zahodni senat je bil v Rimu, kjer se prav tako oblikuje papeški dvor kot neke vrste konkurenca cesarskemu, tako da je bil položaj zahodnih cesarjev vseskozi manj trden kot vzhodnih. Avtor končno predstavi razvoj poznoantičnega (zlasti javnega) prava. Pri tem naj opozorimo na nezanesljivost letnice 212 za Karakalovo konstitucijo (str. 105; možna ali celo verjetna letnica je 214), prav tako naj opozorimo na dober domač prikaz (V. Korošec, *Rimsko pravo*, Ljubljana 1980², 22—35; zakon o citiranju in več konstitucij je s hrvatskim prevodom objavil A. Romac, *Izvori rimskog prava*, Zagreb 1973, 90—137).

Zadnje in najboljše poglavje je posvečeno zgodovini krščanstva v pozni antiki (str. 108—141 in 199—215). Martin obravnava predvsem splošna vprašanja: zakonodajo proti poganom in Judom, širjenje krščanstva, boje proti zadnjim poganom, fenomen menišтва, svetniški kult, položaj in funkcijo škofov, nastanek cerkvene organizacije, vloga koncilov in sinod, nastanek papeške oblasti, nastanek »nacionalnih« cerkva. Martin omenja »regionalnozgodovinske in lokalnozgodovinske študije« (str. 199), vendar bi bilo prav, da bi jim posvetil kakšno mesto v seznamu literature, ki je prav na tem področju najšibkejši. Samo opozorimo naj na nekatera dela, ki se v knjigi ne omenjajo, ki pa so za poznavanje razvoja krščanstva v obravnavanih regijah ključnega pomena: dve monografiji, ki ju je napisal J. Zeiller za Podonavje in Balkan (*Les origines chrétiennes dans le province romaine de Dalmatie*, Paris 1906, 2. izd. Roma 1967; *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris 1918); za vzhodnoalpski in panonski prostor vrsta prispevkov v publikaciji *Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung*, Linz 1982, nazadnje R. Pillinger, *Preganjanje kristjanov in uničevanje templjev na ozemlju Avstrije v rimski dobi*, *Zgodovinski časopis* 39, 1985, 173—183 (glej tudi Wellen der Verfolgung in der österreichischen Geschichte, *Schriften des Institutes für Österreichkunde* 48, Wien 1986, 5—17) za vzhodni in osrednji Balkan R. Pillinger (Hrsg.), *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident*, Wien 1986; zbornik *Miscellanea Bulgarica* 5, Wien 1987; že omenjeni zbornik *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*, Rome 1984; za vzhodne pokrajine cesarstva F. Thelamon, *Paiens et chrétiens au IVe siècle*, Paris 1981, za Britanijo Ch. Thomas, *Christianity in Roman Britain to AD 500*, London 1981, cela vrsta monografskih prikazov obstaja za severno Italijo, morda najbolj reprezentativen med njimi je kolektivno delo *Da Aquileia a Venezia*, Milano 1980. Več novih raziskav je posvečenih koncilu v Serdiki (glej I. Opelt v publikaciji R. Pillinger (Hrsg.), *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens*, 85—92; *Miscellanea Bulgarica* 5, 1987, 211 ss. in drugod), še več pa koncilu v Ogleju leta 381 (glej zbornik *Antichità Altoadriatiche* 21, 1981; bolj podrobno literaturo navaja R. Bratož, *Miscellanea Bulgarica* 5, 1987, 175; Idem, *Zgodovinski časopis* 40, 1986, 372 s. op. 58).

Tretji del knjige predstavlja bibliografijo virov in literature (880 naslovov), ki je sistematična in smiselno zastavljena. Pri navedbah nekaterih virov ne najdemo tekst-nokritične izdaje (temveč samo prevod), nekaterih avtorjev v seznamu virov ne najdemo, čeprav bi tja sodili (npr. Hieronim, ki je pomemben tudi kot zgodovinski vir); Paschoudova izdaja Zosima je prišla naprej od prvega zvezka; za vire in splošno problematiko študija poznoantične dobe glej A. Lippold — H. Popp, *Kontinuität und Wandel in der späteren römischen Kaiserzeit (Römische Geschichte II)*. Arbeitsmaterialien für den Geschichtsunterricht, 11. Jahrgangstufe, München 1978). Seznam literature praktično ne prinaša del jugoslovanskih avtorjev (izjema je v tem pogledu J. Šašel, zastopan v analitičnem delu z dvema študijama), zato bi ga veljalo za Balkan dopolniti, prav tako za regionalno zgodovino severne Italije. Krajše poglavje o kulturni zgodovini, lahko tudi v okviru zadnjega poglavja o krščanstvu, bi moglo predstaviti pomembno kulturnozgodovinsko oplajanje med različnimi deli cesarstva, kar pa je še v veliki meri naloga prihodnjih raziskav (za Oglej prim. zbornike *Antichità Altoadriatiche* 5, 12, 19, 26). Nedvomno bi se s tem slika zgodovine pozne antike še dopolnila.

Navedene pripombe so obrobnega značaja v primerjavi z velikim delom, ki ga je Martin opravil zelo solidno, in v celoti le neznatno zasenčijo sicer splošno zelo dober vtis o knjigi, napisani z izvrstnim znanjem in vso potrebno akribijo.

Rajko Bratož